

Правата на човека в България през 2001 година

март 2002

Съдържание:

Въведение

Ратифициране на международни договори по правата на човека и изпълнение на поети международни ангажименти

Право на живот

Изтезания, нехуманно и унижително третиране, свръхупотреба на сила от правоприлагащите органи

Право на свобода и сигурност на личността

Независимост на съдебната власт и справедлив процес

Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

Свобода на изразяването, свобода на медиите

Право на неприкосновеност на личния и семейния живот

Свобода на сдружаването и мирното събрание

Условията в местата за лишаване от свобода

Защита на малцинствата, агресивен национализъм и ксенофобия

Правото на убежище

Правата на децата в институциите

Правата на жените

Меморандум на Български хелзинкски комитет

Въведение

2001 г. бе година на основни промени в българския политически живот. На парламентарните избори от 17 юни управляващите дотогава Обединени демократични сили (ОДС) претърпяха поражение. Най-много гласове на изборите събра Националното движение Симеон Втори (НДСВ), оглавявано от бившия български цар Симеон Сакскобургготски. На 24 юли НДСВ състави новото правителство на България в коалиция с Движението за права и свободи (ДПС), политическата партия, подкрепяна от основната част от българските турци, част от български говорещите мюсюлмани и част от ромите. Това правителство управляваше страната през цялата останала част на 2001 г.

На 18 ноември, по време на втория тур от президентските избори, действащият президент претърпя поражение и бе сменен с дотогавашния председател на Българската социалистическа партия (БСП), който положи клетва като президент през януари 2002 г.

Положението с правата на човека в България през 2001 г. не се промени съществено. Почти всички стари проблеми продължиха да стоят така остро, както стояха през предходните години, а в някои сфери, като например контролът върху националните електронни медии, положението се влоши. През октомври правителството публикува своята програма за управление, в която то пое ангажименти за законодателни и други промени с цел подобряване на положението с правата на човека и особено на интегрирането на етническите малцинства. Почти нищо от тези ангажименти обаче не бе изпълнено до края на годината.

1. Ратифициране на международни договори по правата на човека и изпълнение на поети международни ангажименти

През юни България подписа двата протокола към Конвенцията за правата на детето - за продажбата на деца, детската проституция и детската порнография и за привличането на деца във въоръжени конфликти. През 2001 г. обаче България не изпълни своите международни ангажименти да представи своевременно доклади по договорите, по които тя е страна. По шестте основни договора на ООН - МПИСКП, МПГПП, КЛНСРД, КЛДСЖ, КСИ и КЗД България бе просрочила общо девет срока за представяне на редовни доклади. Към тях трябва да се добави и просрочването на срока за представяне на първоначалния доклад по Рамковата конвенция на Съвета на Европа за защита на националните малцинства.

2. Право на живот

През 2001 г. не бяха предприети никакви мерки, за да се гарантира правото на живот в България, а старите проблеми продължиха да съществуват. Никакви законодателни промени не бяха направени, за да се промени член 80 от Закона за Министерството на вътрешните работи, който позволява употреба на огнестрелно оръжие при задържане на лице, извършващо или извършило престъпление или за предотвратяване на бягство на лице, задържано за извършено престъпление. Тези разпоредби, както бе многократно отбелязано от местни и международни наблюдатели на човешките права, са в противоречие с принцип 9 от Принципите на ООН за употреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи, доколкото позволяват употреба на смъртоносно оръжие при задържане на лица при подозрение за извършване и на дребни престъпления, както и за предотвратяване на тяхното бягство след задържане.

През годината прокуратурата продължи да бъде крайно пестелива в информацията си по разследването на случаи на свръхупотреба на физическа сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи. През август Военноокръжна прокуратура - София отказа на БХК всякаква информация по случаи като се позова на разпоредбата на чл.191, ал.4 от

НПК забраняващ разгласяването на обстоятелството, че е започнала предварителна проверка и на разпоредбата на чл.136, ал.2 от Закона за съдебната власт, задължаващ магистратите да пазят като служебна тайна сведенията, които засягат интересите на други лица.

Както и в предходни години, през 2001 г. най-малко девет души загинаха при обстоятелства, които пораждаат сериозни съмнения за свръхупотреба на физическа сила и огнестрелно оръжие от полицейски служители и частни охранители. Много от убитите бяха етнически турци или роми.

- На 10 януари полицаи от София убиха с ритници и юмуци пред очите на неговите близки 46-годишния Мехмед Мюмюн в един ресторант в София. Според версията на полицията, Мюмюн бил объркан с издирван престъпник. Прокуратурата повдигна обвинение за убийство срещу двама служители на МВР. На 5 март 2002 г. Софийски градски съд ги оправда по повдигнатите обвинения.
- На 1 февруари в Долни чифлик бе намерен прострелян Златин Златинов, един от стрелялите по двама полицаи няколко дни по-рано. Официалната версия на полицията бе, че става дума за самоубийство. Близките обаче твърдят, че Златинов е убит от преследващите го полицаи.
- На 5 април в Дупница бе намерен мъртъв в следствения арест Емил Велинов-Ръждата, 23 г. Официалната версия на охраната бе, че той се е самообесил. Близките му обаче твърдят, че е убит от охранителите. Образованото следствено дело не приключи до края на 2001 г.
- На 5 юни в София почина редник Йордан Андреев след скачане от прозореца на четвъртия етаж на сградата на Първи армейски корпус, където е бил разследван за кражба. Образованото следствено дело не успя да приключи до края на годината.
- На 30 юни двама роми, Радостин С., 32 г., и Селяхтин Х., 31 г., бяха простреляни и убити близо до Ямбол от двама пазачи на кооперативен блок при опит за кражба.
- Същият ден, отново от частен охранител при опит за кражба бе убит с нож в градина край Лясковец 44-годишния Енчо Иванов.
- На 23 юли варненски военен полицаи простреля и уби при преследване 21-годишния Севгин Асанов, избягал от казармата войник. Следственото дело не приключи до края на годината.
- На 21 септември частен охранител простреля и уби в Сливен 27-годишния Благой Асанов при опит за кражба. По случая бе образувано следствено дело, което не приключи до края на годината.

През годината БХК продължи своето наблюдение в домовете за деца и възрастни с умствена изостаналост и психични заболявания. Поради мизерните условия, системното недохранване и липсата на адекватни медицински грижи, в някои от тях техните обитатели бяха изложени на сериозен риск за своя живот. Такъв бе случаят например с 14-те починали в Дома за психично болни мъже в село Драгаш войвода, близо до Никопол, през зимата на 2000-2001 г. (Виж също [Условията в местата за лишаване от свобода](#)).

3. Изтезания, нехуманно и унижително третиране, свръхупотреба на сила от правоприлагащите органи

Изтезанията, малтретирането и свръхупотребата на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи продължи да бъде сериозен проблем в България през 2001 г. Никакви изменения в законодателството и в политиката не бяха осъществени, за да могат наказването и превенцията да станат по-ефективни. Не бе подобрена законодателната рамка, гарантираща адвокатска помощ от момента на задържането, достъпа до независима медицинска експертиза и възможността за уведомяване на близките за мястото и условията на задържане. През годината бяха осъдени няколко полицейски служители за незаконна употреба на сила и огнестрелно оръжие, макар присъдите да бяха ниски и неадекватни на тежестта на престъпленията. Те обаче бяха нищожен дял от общия брой на случаите, които изискваха наказателно преследване. Изтезанията и побоите по време на задържане и в условията на задържане в поделенията на МВР продължиха да бъдат система. При посещенията си в местата за лишаване от свобода БХК получи многобройни оплаквания от задържани. Поставянето и справянето с този проблем не изглежда да беше сред приоритетите на нито едно от ръководствата на МВР.

През февруари 2002 г. БХК направи анкета в местата за лишаване от свобода сред задържани и лишени от свобода, които са станали обвиняеми след 1 януари 2001 г. От интервюираните общо 155 души 130 съобщиха, че са били задържани по време на досъдебното производство. От тях 45% съобщиха, че спрямо тях е употребена физическа сила по време на задържането, а 45% - че спрямо тях е употребена физическа сила вътре в полицейските управления. 17% съобщиха, че са били малтретирани по време на следствието. Ромите в по-голяма степен отколкото останалите съобщаваха за физическо насилие. Тези резултати почти не се отличават от резултатите, получени от БХК в изследването за 2000 г.¹

Един от основните проблеми с нехуманното и унижително третиране през годината, на който БХК обърна сериозно внимание, бе свързан със системата на психиатричната помощ в България. БХК направи обстойно изследване на системата на стационарната психиатрична помощ и обобщи наблюденията си в специален доклад². В доклада, който се ограничава до системата на психиатричната помощ в стационарите за активно лечение, БХК установи лоша организация, материална база и хигиена; прилагане на унижителни и деградиращи методи на лечение, като например немодифицирана електроконвулсивна терапия; нарушаване на правото на информирано съгласие за лечение; системно недохранване на пациентите и произволни изолирания и имобилизация. Всички тези фактори, взети както поотделно, така и в своята съвкупност, правят от самото настаняване и лечение в психиатричните стационари на България нехуманно и унижително третиране.

През годината БХК посети и голяма част от домовете за деца и възрастни с умствена изостаналост и психични заболявания. Материалните условия и третирането на клиентите в някои от тези домове в още по-голяма степен отколкото тези в психиатричните стационари за активно лечение се равняваха на унижително и деградиращо третиране. В

няколко социални дома (Санадиново, Драгаш войвода, Черни връх, Радовец, Подгумер, Самуил) БХК откри метални клетки, подземия, подстълбищни пространства и килери, които се използват за изолиране на клиенти за продължително време, без изолирането да се записва където и да било. Материалните условия (състоянието на сградите и помещенията, отоплението, храната, състоянието на санитарните възли) в много от тези домове бяха в плачевно състояние и на свой ред допринасяха за унижителното и нехуманно третиране на техните клиенти. В няколко дома БХК установи системни побои и други форми на физическо и сексуално насилие както от страна на персонала към клиенти, така и между самите клиенти при бездействие на персонала.

Загриженост през годината предизвика и положението в местата за задържане и в местата за лишаване от свобода. Почти повсеместно в следствените арести, където се задържат обвиняеми по време на предварителното разследване материалните условия бяха нечовешки. Имаше и случаи на изтезания и малтретиране. Нечовешки бяха и материалните условия в някои затвори (Виж също [Условията в местата за лишаване от свобода](#)).

Домашното насилие над жени продължи да бъде сериозен проблем и през 2001 г. Не бе променена законовата база за наказателно преследване в такива случаи - то продължи да се осъществява по тъжба на потърпевшата, без участието на прокурор, което стоварва върху жертвата тежко финансово и морално бреме.

4. Право на свобода и сигурност на личността

През 2001 г., след решението на Европейския съд по правата на човека в Страсбург по делото *Върбанов срещу България*³, не бяха направени никакви законодателни изменения с цел съобразяване на българското законодателство за настаняване на задължително лечение с нормите на Европейската конвенция за правата на човека, гарантиращи свободата и сигурността на личността. Настаняването в психиатрични стационари за експертиза с оглед установяване на необходимостта от задължително лечение в България става с постановление на прокуратурата. Срокът на настаняването е обикновено едномесечен, а по изключение - и до три месеца. В Закона за народното здраве обаче няма задължение това настаняване да става след произнасяне на лекар, нито се дава възможност за съдебно обжалване на постановлението на прокурора.

През втората половина на 2001 г. БХК извърши наблюдение на системата на стационарната психиатрична помощ в България и публикува доклад⁴. Изследването установи, че голяма част от настанените за задължително лечение в психиатричните стационари на България са жертва на произволно задържане и лишаване от свобода. Дори процедурата, установена с българското законодателство, която не съответствува на стандартите на международното право, грубо се нарушава. В няколко психиатрични болници БХК установи случаи, при които хора бяха прекарвали в условията на незаконно задържане за задължително лечение месеци наред.

5. Независимост на съдебната власт и справедлив процес

През 2001 г. българското общество стана свидетел на постоянен натиск от страна на прокуратурата и Министерството на вътрешните работи за промяна на законодателството за налагане на мерките за неотклонение по време на досъдебното производство. След няколко осъдителни решения в Европейския съд по правата на човека в Страсбург това законодателство бе променено през 1999 г. като мерките за неотклонение започнаха да се налагат от съда и да подлежат на периодичен преглед. Недоволни от тази реформа останаха някои среди в прокуратурата и в МВР и през годината използваха различни пътища за връщане назад на реформата. В парламента бяха внесени няколко законопроекта в тази насока, но до края на годината нито един не бе приет.

Другият сериозен проблем с правото на справедлив процес, достъпа до правосъдие на бедните обвиняеми, остана да стои и през 2001 г. толкова остро, колкото и през предходните години. Никакви изменения на правната уредба за подобряване на този достъп не бяха направени. В резултат, хиляди бедни обвиняеми останаха без адвокат на всички стадии на наказателния процес и бяха осъждани, в много случаи на продължително лишаване от свобода, в грубо нарушение на нормите за справедлив съдебен процес. През февруари 2002 г. БХК проведе изследване сред затворници в местата за лишаване от свобода, с което потърси да установи динамиката на достъпа до адвокатска защита през последните няколко години и особено след въвеждането от 1 январи 2000 г. на новите изменения в наказателното законодателство, с които се въвежда, поне на теория, възможност за служебно назначаване на адвокат и на обвиняеми, които не могат да заплатят адвокатската си защита. Изследването разкри, че, на практика, както по отношение на достъпа до адвокатска защита на досъдебното производство, така и на първата инстанция, няма разлика между делът на обвиняемите, които са имали адвокат, въпреки на теория по-благоприятните законодателни промени⁵.

През 2001 г. не бе подобрена и законовата уредба за настаняване на деца във възпитателни училища-интернати и социално-педагогически интернати. Освен несъответствията с международноправните норми на справедлив съдебен процес, посещенията на БХК констатираха и груби нарушения на вътрешната процедура. В много от случаите на налагане на възпитателна мярка местните комисии за борба срещу противообществените прояви, функциониращи към общините, или не бяха провеждали заседание, или бяха функционирали без да спазват предвидения в закона ред.

6. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

През 2001 г. ситуацията с религиозните права на българските граждани беше същата както и през 2000 година. Не настъпи влошаване, но нямаше и съществено подобрение в тази сфера на правата на човека. Общата характеристика, валидна за всички години след 1998 г., може да се резюмира така: масираните полицейски акции и разюзданата медийна кампания срещу т.н. "секти" вече не са актуални, но основните проблеми, идващи както от неотговарящата на никакви правозащитни стандарти законодателна уредба (продължава да е в сила Законът за вероизповеданията от 1949 г.), така и от произвола на редица местни управи, продължават да стоят със същата острота. Наред с това продължиха да се правят опити за ограничаване на религиозните права в нови сфери - като например медиите.

През 2001 година не беше прието ново законодателство в областта на отношението между държавата и религиозните общности. Не бяха регистрирани и нови ограничаващи религиозните права наредби на местни власти, каквито през 1999 и 2000 бяха приети в над десет града. Но и приетите, с изключение на частично отменените от съда дискриминационни клаузи на Плевенската наредба, не бяха отменени. На 24 януари 2002 г. след седем години чакане, Църквата на назаряните най-сетне получи регистрация от Министерския съвет. Няколко общински ръководства - в Пловдив, Бургас и Стамболийски продължават противозаконно да отказват регистрация на Свидетелите на Йехова, въпреки че те имат регистрация на национално ниво.

Най-важното събитие във визираната област несъмнено беше нападението на фанатизирана тълпа православни от село Равногор, община Брацигово, върху група протестанти, принадлежащи към Обединената Божия Църква, отишли да прожектират филм в това село. На 21 юни 2001 г. вечерта група от около 20 протестанти от пловдивския клон на ОБЦ, които пристигнали в близкото до Пловдив село Равногор, за да прожектират филми с библейска тематика и изнесат концерт, бяха нападнати от фанатизирана тълпа от местни жители, водени от местния православен свещеник и от местния шеф на ВМРО. С викове: "Махайте се, махайте се! Нямаме работа в нашето село!" няколкото десетки селяни нападнали лагера на младите протестанти, разположен на поляна край селото, съборили палатката им, ударили с кол един от младежите и откраднали скъпо струващия агрегат, охраняван с електроенергия подвижната прожекционна уредба. Дошлата на мястото на инцидента полиция отказала да състави официален протокол за инцидента и така по същество прикрила извършителите на нападението и кражбата. Няколко дни след като потърпевшите подали официална жалба до прокуратурата, откраднатият агрегат бил подхвърлен в двора на офиса на ОБЦ в Пловдив и по този начин случаят бил замазан. Няма данни прокуратурата да е продължила формално започналото официално разследване след негласното връщане на откраднатия агрегат.

По сведения на Института за принципите на правото, неправителствена организация, в най-малко още два случая местни общински власти са възпрепятствали Асоциация "Агапе" да прожектира филма "Исус" - на 6 април в Община Студентска в София и на 12 април в Нова Загора. И в двата случая решенията са произволни.

В края на март стана известен резултат от анализа на т.н. "Обединен законопроект за вероизповеданията". Този анализ беше направен след като законопроектът бе насочен за

експертиза към Съвета на Европа от българското правителство в края на 2000 г.⁶ Експертната бе осъществена от екип специалисти в областта на религиозните човешки права. Очевидно поради острата критика към проекта, съдържаща се в 30-страничния текст на анализа, тогавашното правителство на ОДС го скри от обществеността. По неофициален начин копие от доклада стана достояние на правозащитните организации и на 2 юли беше обсъден на конференция с представители на почти всички изповедания, свикана от няколко юристи, занимаващи се с религиозни човешки права. Един от експертите на Съвета на Европа казва следното за консолидирания законопроект⁷: "Анализирайки законопроекта като цяло, основният проблем, посочен единодушно, е като че ли достатъчно сериозен, за да бъде направен изводът, че трябва да бъдат направени значителни подобрения според изискванията на Европейската конвенция за правата на човека". На друго място в същия текст се казва: "Недостатъците на проекта са такива, че настоящото обобщение, както и трите отделни доклада, се ограничават до изтъкването на неадекватността в обхвата и подхода, а не върху тесни технически проблеми".

Най-значимата критика на експертите е насочена към процедурата за регистрация на религиозни организации. Според тях, "Самата процедура за регистрация съдържа сериозни недостатъци от гледна точка на Европейската конвенция за човешките права:

- а. Теологическа предубеденост на процедурата за регистрация;
- б. Ограничения върху религиозния плурализъм и еволюцията на доктрините на религиозните организации;
- в. Неяснота и двусмисленост на критериите за отказ на регистрация или анулиране на регистрация, което дава широк простор на произвола;
- г. Липса на критерии, отнасящи се до субсидирането на религиозните общности".

Специално се изтъква, че разпоредбите, свързани с регистрацията и с отказа да се даде такава влизат в силно противоречие с практиката на Европейския съд по правата на човека относно теологическата и идеологическата неутралност на процедурата за регистрация и/или за отказ от регистрация. Разпоредбите, засягащи правата на религиозните организации да откриват молитвени домове и да ползват публични сгради за религиозни цели, са силно дискриминационни. Правомощията на местните власти да ограничават в териториите си практикуването на религии, които не им се нравят, са неправомерно големи.

Експертите твърдят, че режимът на отношения между държавата и религиозните общности е по същността си дискриминационен: "Дори ако се приеме, че на второ ниво установените отношения между държавата и църквата на теория отговарят на критериите на Европейската конвенция за човешките права, и дори ако принципите на регистрация *prior tempore potior iure* са неутрални, режимът трябва да бъде ревизиран по отношение на всяка от точките от (а) до (г) с цел да се гарантира недискриминация и липса на намеса въз основа на доктрина."

Новото правителство обаче не показва, че е отчело критиките. На 5 юли, в деня на откриването на новия парламент, депутатът от НДСВ Борислав Цеков изненадващо внесе законопроект за вероизповеданията. Този проект предизвика широк обществен дебат не само защото беше първият, внесен от царското движение, но и защото съдържаеше редица

разпоредби, насочени към насилствено обединение на враждуващите две групи в Българската православна църква. Освен че съдържаеше, макар и в смекчен вид, редица рестриктивни разпоредби от критикувания от Съвета на Европа консолидиран законопроект, този проект забранява разделянето на Българската православна църква и вменява на държавата да признае единствено крилото в нея, водено от Патриарх Максим. Не е ясна по-нататъшната съдба на този проект, но мнозина наблюдатели считат, че той е показателен за начина на мислене на парламентарното мнозинство и на неговото правителство по проблемите на религиозната свобода.

През 2001 стана ясно, че 12 години след демократичните промени в България проблемът за връщането на конфискуваните от комунистическия режим недвижими имоти на много религиозни организации продължава да бъде нерешен. По този начин съществено се нарушават имуществените права на религиозните организации и така се затруднява съществено дейността им. На 27 юли Фондация "Толерантност" направи специална конференция, посветена на тази тема. Тя показва, че повече от десет години след края на комунизма, една от големите неправди, извършени от него, а именно - конфискуването в периода 1944 - 1989 г. на множество сгради, култови обекти и поземлени участъци, принадлежащи на религиозни общности, още не е поправена.

Въпреки че има закони за реституция, някои от които (за Рилския манастир, за имотите на Католическата църква) са специално за връщане на отнетата насилствено религиозна собственост, държавата продължава да държи много голямо количество имоти. Най-много са невърнатите имоти на Католическата църква. Те включват учебни заведения, болници, сиропиталища и земи. Мюсюлманите твърдят, че много техни култови сгради, превърнати в музеи, продължават да са държавна собственост. За отнети сгради претендират Методистите и Адвентистите. Трагично е положението с обширната и по същество напълно унищожена собственост на Дъновистите. Дори Православната църква твърди, че има имоти за връщане от държавата.

Основната пречка за възстановяване на справедливостта е юридическа. Реституционните закони са така направени, че на практика е невъзможно една религиозна организация, съществуваща сега, да докаже коректно в съда, че е правоприменик на предходницата си, съществувала преди преврата от 9 септември 1944 г. И това е така, въпреки че приемствеността, а значи и правоприменството, са очевидни за всички. Освен това очевидно липсва политическа воля за решаване на проблема, щом като той стои нерешен вече 12 години⁸.

На конференцията присъстваха заместник председателите на Комисията по вероизповеданията и правата на човека на Народното събрание Ахмед Юсеин и Кирил Милчев. Те поеха ангажимент да направят каквото могат за решаване на въпроса, засега без резултат.

През август Върховният административен съд отказа да удовлетвори молбата на Радио "Глас - Надежда" (създадено като търговско дружество от група лица, тясно свързани с протестантската Обединена Божия Църква) като отмени решението на Държавната комисия по далекосъобщенията от 2 октомври 2000 да откаже програмен, а оттам и радиоразпръсквателен лиценз на тази проектирана като християнска радиостанция. Това

бе първият в България опит да бъде създадена електронна медия с религиозна насоченост, който бе пресечен от бившия НСРТ с мотива (не огласен официално), че първо трябва да се създаде православна радиостанция, а чак след това - протестантска. След отказа на Върховния административен съд правните средства за решаване на въпроса в България се изчерпаха и радиото реши да се обърне към Европейския съд по правата на човека в Страсбург.

Според съобщения в пресата от ноември правителството има намерение да засили връзките си с основните религии в страната, като назначи техни представители в Дирекцията по вероизповеданията. Не е ясно какви ще са функциите на тези представители и ще имат ли те друг, освен съвещателен глас при взимането на решения. На 14 декември лидерите на Евангелския алианс (обединение на петте най-големи протестантски църкви у нас) изпратиха писмо до премира Сакскобургготски, до Председателя на Народното събрание Герджиков, както и до Председателя на Комисията за вероизповеданията и правата на човека Тошев, в което остро протестират срещу намеренията на правителството да реформира Дирекцията по вероизповеданията, назначавайки в нея представители на Православната църква, на мюсюлманите, на католиците и на юдеите, без обаче да предвижда място в новата структура за представител на протестантите. В писмото си лидерите на българските протестанти заявяват, че готвената промяна представлява акт на дискриминация срещу евангелистите в България, чиито брой те определят на повече от 300 000. Те настояват да получат място в евентуалния реформиран административен орган за религиите и изразяват надежда, че проектът за реформа в Дирекцията по вероизповеданията няма да остане в оригиналния си вид.

На 3 май Европейският съд по правата на човека в Страсбург одобри "приятелско споразумение" по делото Стефанов срещу България. Жалбоподателят е Свидетел на Йехова, който бе осъден, първоначално ефективно, а при обжалването - условно на една година и половина лишаване от свобода за отказ от военна служба по съвест. В споразумението държавата се задължава да прокара закон за тотална амнистия на всички български граждани, които са обвиняеми, подсъдими или осъдени за отказ от военна служба по съвест; да изравни срока на военната и на гражданската служба; да предприеме действия за защита на жалбоподателя от дискриминация по време на изпълнение на алтернативната служба и да заплати на жалбоподателя разноските, направени по делото. Никакви законодателни мерки не бяха предприети от правителството за изпълнение на поетите ангажименти до края на 2001 г. България е изплатила само предвидените в споразумението разноски.

7. Свобода на изразяването, свобода на медиите

Изтеклата 2001 година не отбеляза качествена промяна в медийната ситуация в България. Независимо от нарасналия брой на лицензираните кабелни и ефирни тв оператори, както и

на частните радиа, свободата на изразяване срещаше едни и същи препятствия. Частните медии прокарват различни икономически интереси и лобистични апетити, деформирайки информационната картина. В т.нар. обществени медии - Българското национално радио (БНР) и Българската национална телевизия (БНТ) - гражданите през миналата година станаха свидетели на нестихващите опити на политическата власт за пореден път да владее и контролира журналистиката. В центъра на вниманието и на частните, и на обществените медии бе преди всичко дейността на политическия и икономически елит и в много малка степен грижите на обикновените хора. Правата на човека бяха в най-добрия случай маргинална тема.

Още през февруари започна голямата криза в БНР, продължила месеци. Началото ѝ бе поставено с решението на тогавашния Национален съвет за радио и телевизия (НСРТ) да назначи г-н Иван Бориславов, личност, тясно свързана с управляващите, за генерален директор на БНР. С този избор на нов генерален директор на БНР, регулаторният орган обяви на практика своя край като институция, гарантираща обществените интереси. Решението бе посрещнато със съпротива и спонтанни протести от много радиожурналисти.

В продължение на няколко месеца ефирът на програмата "Хоризонт" се отклони напълно от своята мисия - да бъде ниша за дебат, политически плюрализъм, многогласие. 20 радиожурналисти, сред които няколко утвърдени имена, бяха уволнени. На тяхно място бяха назначени нови, много от които напълно неизвестни журналисти, които заедно с по-късно назначения за и.д. радио шеф Александър Бръзицов и Управителния съвет на БНР, превърнаха радиото в проправителствена институция. Журналисти, които се противопоставяха на действията на ръководството на БНР не бяха допускани до микрофон. Слушаемостта на БНР падна драматично⁹.

През април Върховният административен съд обяви избора на г-н Иван Бориславов за генерален директор на БНР за нищожен. С това отпаднаха и всички останали действия на управата на радиото. Уволнените протестиращи журналисти бяха възстановени на местата си. Два месеца по-късно председателят на НСРТ г-н Александър Томов подаде оставка.

През годината ситуацията със свободата на изразяване в Българската национална телевизия (БНТ) остана непроменена. До декември националната телевизия се управляваше от г-жа Лили Попова, която създаваше атмосфера на политически конформизъм и конфронтация. В резултат през август бе уволнена известната репортерка Елена Йончева. Този управленски стил допринесе и до парализиране на екипната работа на ръководството на БНТ, което доведе до напускането на програмната директорка г-жа Светла Петрова. Новините се контролираха и се приподнасяха в проправителствена светлина.

БНТ през годината остана в дълг към предавания за и от малцинствата, както и към хората в неравностойно положение. Такива предавания имаше малко и те бяха програмирани в негледаемо време. Филми - събития, дело на разследваща журналистика нямаше. Няколко прогонени от БНТ предавания (шоуто на Слави Трифонов и публицистичното предаване на Маргарита Михнева) започнаха да се правят в конкурентната частна телевизия БТВ и през годината станаха популярни. Също в ефира на БТВ прогонената Светла Петрова

започна прави едно амбициозно и стойностно публицистично предаване "Сеизмограф", за сметка на изчезващата публицистика в националната телевизия. През 2001 г. БТВ окончателно изпревари по популярност БНТ.

Веднага след формирането си, новото парламентарно мнозинство се зае с промяната на Закона за радио и телевизия. Промените обаче бяха очевидно насочени към укрепване на неговата власт в този регулаторен орган, а не към превръщането му в истински независим глас на обществеността. В приетите през ноември изменения и допълнения на закона бе създаден нов регулаторен орган - Съвет за електронни медии (СЕМ). В хода на приемането на закона няколко неправителствени организации предизвикаха експертиза на Съвета на Европа, в която бяха дадени негативни оценки на редица негови разпоредби и подходи. Тя обаче не бе предоставена на народните представители от председателката на парламентарната медийна комисия г-жа Милена Милотинова и бе обявена за "мнение" с незадължителен характер.

В новия регулаторен орган мнозинство съставиха хора близки до парламентарното мнозинство. Никаква обществена дискусия не бе проведена по новите кандидатури. Новият СЕМ започна веднага след сформиранието си да консолидира своята власт върху националните електронни медии. През декември бе предсрочно и очевидно незаконно уволнена генералната директорка на телевизията г-жа Попова само три месеца преди изтичането на нейния законоустановен мандат. Заедно с нея напусна и голяма част от стария ѝ ръководен екип. Новото ръководство започна реструктуриране на програмната схема на БНТ, в резултат от което отпаднаха предавания, близки до старото правителство, като например "Гласове" на г-н Явор Дачков. Самият г-н Дачков бе уволнен от медията.

През ноември започна и брожение около законите за достъп до обществена информация. Подготвен бе законопроект за класифицираната информация и законопроект за защита на личните данни. Според неправителствената организация Програма "Достъп до информация" дефиницията за личните данни в проекта е неясна и съдържа двусмислици. Законопроектът за защита на класифицираната информация съдържа широко определени категории. Например той определя като държавна тайна средствата от бюджета за специални цели или научни разработки, свързани с националната икономика. ПДИ настоя да отпадне и категорията служебна тайна, каквато липсва в законодателствата на демократичните страни, и за публичност на регистъра, който описва секретните документи. Тя препоръча контрола по закона да не се поверява на Националната служба "Сигурност" към МВР, а да се създаде независим орган, за да се гарантира правото на гражданите и юридическите лица на информация.

През годината продължиха да се водят и наказателни дела по частен ред за обида и клеветата срещу журналисти. През март БХК направи изследване на заведените срещу журналисти дела в рамките на специален проект, включващ и няколко други страни от Централна и Източна Европа. Изследването установи, че българските журналисти са чест обект на наказателно преследване за обида и клеветата. Особено застрашени са журналистите, които се занимават с разследвания. Докато големите столични издания предоставят средства за адвокатска защита на своите журналисти, журналистите от провинциалните медии трябва да се грижат за това със собствени средства. Броят на осъдените лица обаче е сравнително

малък, тъй като тези дела се водят продължително време и понякога се прекратяват поради липса на интерес у тъжителя¹⁰.

През годината на няколко пъти български граждани с македонско самосъзнание станаха жертва на нарушаване на тяхното право на свобода на изразяване чрез наказателно преследване за разпространявани от тях печатни материали. В началото на март районната прокуратура в Благоевград образува няколко следствени дела във връзка с разпространяването от македонски активисти на листовки, призоваващи македонците в България да се самоопределят като такива на предстоящото преброяване. Тези дела, очевидно образувани с цел сплашване, впоследствие бяха прекратени.

Наказателната репресия бе използвана и за сплашване на журналисти при опита им да засегнат главния прокурор. През февруари вестник "Дневник" публикува информация, уличаваща брата на главния прокурор в незаконна търговия с антики. Веднага след публикацията всички търговски дружества на издателите на "Дневник" бяха подложени на данъчни проверки по искане на прокуратурата. След като данъчните проверки не дадоха желания резултат, започнаха проверки на двете приватизационни сделки, в които те участваха. В резултат от тях прокуратурата успя да образува няколко наказателни дела за нередности, свързани с приватизационната процедура и с продажбата на акции.

8. Право на неприкосновеност на личния и семейния живот

През 2001 г. не настъпиха никакви изменения в упражняването на правото на неприкосновеност на личния и семейния живот в България. Никакви мерки не бяха взети да се разследват причините за масовите подслушвания на граждани, които прокуратурата установи с проверката си от края на 2000 - началото на 2001 г.¹¹ Различни органи на съдебната власт, включително прокуратурата, отказаха на БХК достъп до доклада от проверката като се позоваха на неговата секретност. Обвиненията в масови подслушвания от МВР обаче продължиха да се правят¹².

През годината продължи и практиката произволно да се изгонват законно пребиваващи чужди граждани от страната като "заплаха за националната сигурност". През април директорът на Националната служба "Сигурност" съобщи за 100 чужди граждани, на които е отнето правото да пребивават в България от началото на 2000 г. През февруари Конституционният съд не успя да събере необходимото мнозинство за да обяви за противоконституционни разпоредбите на Закона за чужденците, които дават право на органите по сигурността да изгонват произволно и немотивирано чужди граждани от страната и остави тези разпоредби в действие. Понастоящем решенията за изгонване не подлежат на съдебен контрол.

9. Свобода на сдружаването и мирното събрание

На 2 октомври 2001 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург обяви решението си по делото *Станков и ОМО-Илинден срещу България*. В него съдът намери нарушение на чл. 11 от ЕКПЧ заради пет случая на нарушаване от държавата на правото на мирно събрание на български граждани с македонско самосъзнание. Всички случаи са свързани с организиране на чествания около гроба на Яне Сандански край Роженския манастир през април и в местността Самуилова крепост край Петрич по случай годишнини от Илинденското въстание. Съдът осъди България да заплати обезщетение и съдебни разноски и с остри думи порица властите за тяхното предубедено и репресивно отношение към македонците в България.

Въпреки решението, през 2001 г. властите проявиха противоречиво поведение по отношение на публичната изява на македонска идентичност и при упражняване на правото на мирно събрание на българските македонци. На 21 и 22 април две групи македонски активисти бяха допуснати да чествуват годишнината от смъртта на Яне Сандански на Роженския манастир, макар че при второто честване събралите се бяха провокирани от полицията и от проправителствени агенти неколkokратно, а един участник (Ангел Тренев) бе арестуван и заплашен с глоба. По подобен начин на 12 септември в Благоевград активисти на ОМО-Илинден бяха допуснати до паметника на Гоце Делчев за да чествуват годишнината от убийствата на близо 400 македонци от проправителствени агенти през 1924 г. Те обаче бяха непрекъснато заснимани, а впоследствие - заплашвани от полицейски служители.

В няколко други случая властите забраниха или препятстваха провеждането на чествания, организирани от български македонци. На 2 февруари полицията попречи на членове и симпатизанти на ОМО "Илинден"- ПИРИН да положат цветя на паметника на Гоце Делчев в Благоевград. Паметникът бе обграден от униформени и цивилни полицаи, които твърдяха че имат постановление от Окръжната прокуратура, с което се забранява честването, а активистите бяха заплашвани и провокирани. На 4 май честване по случай смъртта на Гоце Делчев на ОМО "Илинден"- ПИРИН бе забранено с постановление от Окръжната прокуратура в Благоевград. В постановлението се цитираше възможност за извършване на престъпление или нарушаване на обществения ред. Активистите, които се бяха събрали, бяха разпръснати от полицаи. На 29 юли активисти на ОМО-Илинден бяха спрени по пътя за Самуилова крепост, където възнамеряваха да честват годишнината от Илинденското въстание.

На 6 януари, по време на публично честване на годишнина от рождението на Христо Ботев, активисти на Младежкото революционно движение "Че Гевара" издигнаха антинастовски лозунг с вградена свастика. Те бяха задържани от полицията, а районната прокуратура в София образува наказателни дела срещу двама от тях. През април Софийският районен съд призна двамата обвинени за невиновни.

10. Условието в местата за лишаване от свобода

Към 1 януари 2002 г. в 13-те затвора и 23 ТПО (трудова-поправителни общежития) в България са били настанени общо 9026 лишени от свобода, от които 1852 обвиняеми и подсъдими. Относителният дял на изтърпяващите наказания в общежития от открит и полуоткрит тип продължава да е изключително нисък, а пренаселеността на заведенията от закрит тип продължава да е висока. Сред най-пренаселените затвори са тези в Плевен и Пазарджик. Сградният фонд на системата на затворите е изключително стар. Затворът в София е строен от 1906 до 1911 г., затворите във Враца, Варна, Стара Загора, Бургас, Ловеч, Пазарджик - до 1944 г. Помещенията в тях нямат необходимата квадратура за обезпечаване на достатъчно жизнено пространство. В най-пренаселените затвори отделни килии поемат до 30-35 души, които са принудени да спят на легла на два и на три етажа. Санитарни възли в килиите на повечето затвори няма, една тоалетна се ползва от 30 - 40 души. Дневният хранителен оклад на лишените от свобода е от 0.80 лв. до 1.00 лв., но в няколко затвора /Сливен, Стара Загора, Ловеч, Варна/ тези стойности са значително пониски. В Закона за бюджета за 2001 г. в параграф храна общо за затворите е предвидена сумата от 3 022 979 лв., а през 2000 г. е била 4 256 007 лв., т.е. общата сума е била намалена с 29%. Едва в края на годината бе предприета законодателна инициатива за допълнителна промяна на условията за настаняване на лишени от свобода в общежития от открит, полуоткрит и преходен тип, което трябва да доведе до решаване на проблема с пренаселеността. Все по-категорично се налага и необходимостта от въвеждане на пробацията като алтернатива на лишаването от свобода.

Показателен за условията в българските затвори непосредствено след парламентарните избори през лятото на 2001 г. бе демонстративният протест на 24 лишени от свобода, които излязоха на покрива на Софийския централен затвор и поискаха незабавна среща с новия министър на правосъдието. След като той посети затвора и разговаря с протестиращите в присъствието на репортери от медиите, протестът бе прекратен. Исканията на затворниците са били свързани с подобряване на количеството и качеството на храната, на хигиената в кухнята и останалите помещения и с осигуряване на неограничен достъп до тоалетна и течаща вода. Поискаха са и да се монтират маси и столове в тези от килиите в които такива няма. Предметите и вещите, които могат да държат при себе си лишените от свобода са описани в специален списък. Протестиращите са поискали да се изготви списък не на разрешените, а на забранените вещи, да се увеличи времето за престой на открито, да се увеличи броят на свижданията и законодателно да се регламентират семейни свиждания в пригодено помещение. Апелирали са за повишаване на качеството на медицинското обслужване, за извършване на редовни профилактични прегледи, за въвеждане на програми за превенция на заболяванията и за увеличаване на бюджетните средства за провеждане на медикаментозно лечение.

Друга голяма група искания са били насочени към пряко засягащи ги законодателни норми, свързани с изпълнението на наказанията и дейността на съдебната система. Те включват правото на облекчена процедура за преразглеждане на влезли в сила присъди, отмяна на наказанието "доживотен затвор без замяна", превръщане със закон на института на условно-предсрочното освобождаване в практика, а не в изключение, като се въведат механизми за контрол над такива освободени, законови гаранции за стриктно спазване на Европейската конвенция за правата на човека от представителите на съдебната власт - следствие, прокуратура и съд.

Няколко дни след протеста в софийския затвор 31 подсъдими от затвора в гр. Варна започнаха гладна стачка. Протестът им отново бе насочен срещу забавеното съдопроизводство, натрупването на присъди в условията на опасен рецидив, липсата на работа, недостатъчното време за храна. Поискаха са повече време за телефонни разговори и допускане на повече хранителни пратки за обвиняеми и подсъдими. В декларациите, които са попълнили, затворниците са записали, че се присъединяват към протестиращите от София. За опити за протести и гладни стачки по същото време беше съобщено и в още няколко затвора. Тези опити обаче са били осуетени от затворническите служители.

През 2001 г. големият брой на задържани за продължителни периоди от време без влезли в сила присъди остана сериозен проблем. Често от предявяване на обвинението до налагането на окончателна присъда минават по няколко години. По време на протестите в затворите над 170 са били обвиняемите, делата на които не са били приключени през последните шест месеца.

Действащият нормативен документ за медицинското обслужване на затворите е Наредба № 2 от 1982 г. Едновременно с липсата на актуална регламентация, сериозен проблем пред затворническите администрации е недостигът на бюджетни средства за медикаменти. Значителна част от жалбите на лишени от свобода са свързани с качеството на медицинското обслужване. Липсата на регистрация по Закона за лечебните заведения лишава затворническите болници и медицинските служби в затворите от възможността да възстановяват разходите си за лечение на определени заболявания.

Надзорът за законност, съгласно чл. 127, ал. 2 от Конституцията на Република България не се извършва ефективно. Бюджетът на прокуратурата не предвижда средства за осъществяване на надзор, а в местата за лишаване от свобода няма системно наблюдение на съответствието на условията на задържане с приложимите нормативни актове.

През 2001 г. БХК публикува подробен анализ на правата на обвиняемите в следствените арести¹³. Една от основните констатации в публикацията беше свързана с разминаването между действащата нормативна уредба и условията в арестите. Обнародваната през април 1999 г. Наредба № 2 на Министерство на правосъдието и правната евроинтеграция за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение задържане под стража не само че не решава проблемите на системата, но задава неизпълними критерии и с това създава условия за перманентни нарушения. Наредбата предвижда възможност всички задържани под стража, включително тези, които са настанени в следствените арести, да се ползват от всички права, предвидени за осъдените - да водят кореспонденция, да ползват престой на открито не по-малко от 1 час дневно, да провеждат свиждания, да получават колетни пратки и др. Наблюденията на изследователите през предходните години показаха, че тя може да се прилага само в условията на затворите, в които се задържат обвиняеми и подсъдими. В повечето от арестите нама помещения за свиждане, включително адвокатско, площадки за престой на открито, места за съхраняване на продукти от хранителни пратки, условия за слушане на радиопредавания и гледане на телевизия.

Проблематично е и използването на лични вещи, както и гарантирането на приемливи битови условия - осветление, проветрение, достатъчно жизнено пространство и осигуряването на адекватно медицинско обслужване.

Наред с арестите под кота 0, сериозен проблем поставят граничните арести в Сливница и Свиленград, които по правило са пранаселени. Арестът в гр. Сливница е побиравл в четирите си килии до 20 души, т.е. по 5 души в килия, площта на която е не повече от 6 кв. м., без пряк достъп на дневна и слънчева светлина и без възможност за проветрение. Дори да се направи ремонт на такъв арест проблемите, произтичащи от липса на жизнено пространство, не биха могли да бъдат решени. В арестите, разположени на последни етажи, в горещи летни дни често температурата надвишава 40 градуса. Възможностите за вентилация са много слаби и температурата не може да се контролира. През август 2001 г. адвокат съобщава, че в пловдивския следствен арест в горещи дни термометърът отбелязва 46 градуса. За подобни стойности се съобщава и в килиите на варненския арест.

Няколко от делата, които се водят срещу България в Европейския съд по правата на човека в Страсбург, са по повод нанесени неимуществени вреди след задържане в следствен арест. В два от случаите, нечовешките условия в ареста са довели до влошаване на здравето на жалбоподателите, като в единия случай не е оказана навременна медицинска помощ.

Свърхупотребата на физическа сила и помощни средства в арестите се среща по-рядко, отколкото в полицията. На няколко места обаче, сред които е Пловдивския следствен арест, подобни практики все още не са изживяни. Поводи за конфликти между обвиняемите и персонала най-често произтичат от невъзможността да се осигури на всеки арестант достъп до тоалетна. Поради това в много от арестите все още за физиологични нужди в килиите се използват кофи.

За голяма част от следствените арести констатациите на Комитета за предотвратяване на изтезанията, направени още през 1995 г., продължават да бъдат актуални. Тези констатации бяха, че "условията в посетените следствени арести могат почти без изключение да бъдат описани като нечовешки и унижителни". БХК отправи към правителството и отговорните институции в България препоръки за основно реформиране на материалните условия, нормативната рамка и правоприлагането.

Основно внимание в дейността на БХК през 2001 г. по наблюдение на местата за задържане бе отделено на тези от тях, в които се настаняват граждани според административна и съдебна, но не наказателна процедура - психиатрични болници и диспансери, домове за възрастни с умствена изостаналост и за възрастни с психични разстройства, възпитателни училища-интернати и социално педагогически интернати.

През годината продължи наблюдението на БХК на заведенията за стационарна психиатрична помощ. За пръв път правата на психично болните в България бяха обект на детайлен анализ [14](#). Процедурата за настаняване по принудителен ред за извършване на психиатрична експертиза многократно е била обсъждана и критикувана както в страната, така и пред Европейския съд по правата на човека. Проблемите, които тази процедура поставя, са свързани с липсата на задължение от страна на прокурора да се консултира с

психиатър за състоянието на лицето, преди да постанови принудителната мярка. Вторият проблем е свързан с пропускането на стъпката, предхождаща принудителното настаняване за експертиза - поканата за доброволното ѝ извършване. Не във всички случаи може да се аргументира необходимостта от стационарно извършване на експертиза - законът предвижда възможност за амбулаторно извършване, която рядко се използва от прокуратурата. Срокът за изготвяне на експертиза най-често е едномесечен. Задържането на граждани в стационар след изтичане на този срок е незаконно лишаване от свобода. В някои от случаите задържането продължава с месеци до датата на делото за настаняване на задължително лечение. За този срок направената експертиза често губи актуалността си. Сериозна загриженост предизвиква прилагането на електрошок без релаксанти и упойка - практика, която Комитетът за предотвратяване на изтезанията през 1995 г. препоръчва незабавно да бъде преустановена. Правилата за имобилизация и начините по които се извършва фиксиране на психично болни, също дават основание за загриженост - за различни периоди от време се използват колани, синджири или белезници. За изолирането и имобилизирането не се води адекватна документация.

За да се подобри положението със стационарната психиатрична помощ в България и за да се защитят човешките права на психично болните БХК отправи към правителството на Република България и към другите институции няколко основни препоръки, по-важните от които са незабавно стартиране на програмата за деинституционализиране на психиатричната помощ в България, подобряване на материалните условия и издигане качеството на обслужването в психиатричните институции, основно реформиране на процедурата по настаняване на задължително/принудително лечение с оглед съобразяването ѝ с международно установените стандарти за защита на правото на лична свобода и сигурност и на справедлив съдебен процес. Настаняването и принудителното лечение следва да станат обект на две отделни процедури, всяка от които трябва да съдържа подходящи гаранции. Електроконвулсивната терапия следва да се прилага само в нейната модифицирана форма, т.е. с използване на анестезия и мускулна релаксация. Процедурата за нейното прилагане следва да се уреди с нормативен акт и да бъде съобразена с напредналите терапевтични стандарти.

Случаите, в които се прилагат изолиране и имобилизиране на психично болни хора следва да се уредят с нормативен акт. Те трябва да се прилагат само с терапевтична цел и да се постановяват от лекар, който трябва непрекъснато да наблюдава състоянието на пациента. Механичното имобилизиране следва да се избягва. Всеки случай на изолиране или имобилизиране трябва да бъде регистриран в специална книга с неговото начало, край, продължителност, лицето, което е разпоредило мярката и медицинските основания за това.

През последните месеци на 2001 г. БХК постигна договореност с Министерството на труда и социалната политика да посещава домове за възрастни с психични проблеми. Обект на наблюдение станаха 26 дома за възрастни с умствена изостаналост /ДВУИ/, 12 дома за възрастни с психични разстройства /ДВПР/ и 13 дома за възрастни с деменция. Според спецификацията на тези домове, хората с умствена изостаналост би трябвало да са отделени от тези, страдащи от психични разстройства поради специфичните терапевтични и чисто медицински потребности на двете категории домащици. Процедурата по настаняване не е съобразена с профила на заведенията, поради което няма реално диференциране на грижите за хора с различна степен на умствена изостаналост и психично

болни, които се нуждаят от специализирана помощ. Домовете са разположени често извън населени места във възможно най-далечни и трудно достъпни региони. Това възпрепятства както социализацията на домуващите, така и снабдяването, набирането на квалифициран персонал и адекватното медицинско обслужване. Хигиенно-битовите условия в част от домове бяха ужасяващи. В няколко дома лежащо болните бяха изцяло лишени от грижи, буйните и домуващите в обострени състояния се затваряха в клетки и изолатори.

В отделни заведения няма легла за всички домуващи. Налага се те да спят по двама на легло. Наличният инвентар в спалните и в помещенията за хранене е недостатъчен и крайно амортизиран. Банята за лежащо болни в няколко от домовете се състои само от изплакване в самите помещения. По външния вид на трудно подвижните домуващи може да се констатира, че не са къпани от месеци.

В края на април 1999 г. делегация на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията направи поредното си посещение в България и наред със затвори и арести извърши посещение в ДВПР в разградското с. Тертер. Скоро след посещението домът бе закрит, а домуващите бяха разпратени по други подобни домове, които с нищо не са по-добри от дома в с. Тертер и биха били закрити, ако бяха посетени.

В началото на 2001 г. БХК издаде специална книга за социално-педагогическите интернати /СПИ/ и възпитателните училища-интернати /ВУИ/, в които се настаняват малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви¹⁵. Публикацията включи подробни доклади за всяко едно заведение и анализ на процедурата по настаняване и на общото състояние на интернатите. Изследвателите констатираха, че настаняването в СПИ и ВУИ се извършва по остаряла процедура, несъответстваща на международните стандарти за правата на човека. Влошеното материално положение на специалните училища е един перманентен проблем. Държавната субсидия се привежда в заведенията с голямо закъснение. Поради това дори най-елементарни нужди на децата от храна, дрехи и учебни пособия остават неудовлетворени. Приобщаването към международните стандарти за правата на децата налага създаването на нов ефективен механизъм за борба срещу противообществените прояви, обхващащ както процедурата по настаняване и престоя в корекционно-възпитателни заведения, така и системата на превенция.

11. Защита на малцинствата, агресивен национализъм и ксенофобия

За пръв път от 1989 г. насам новата правителствена програма за управление на страната, публикувана през октомври, съдържаше раздел за интеграция на малцинствата. В този пункт програмата препотвърждава ангажимента на правителството по приетата през 1999 г. Рамкова програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество във всичките ѝ аспекти. Правителствената програма предвижда редица мерки в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план като:

- Представяне на национален доклад по Рамковата конвенция за защита на националните малцинства;
- Създаване на звена, занимаващи се с проблемите на малцинствата в централната и в местните администрации;
- Ускоряване на реализацията на проектите, свързани с интеграцията на малцинствата, финансирани от ЕС;
- Приемане на закон за предотвратяване на дискриминацията;
- Създаване на Държавна агенция за малцинствата;
- Ратифициране на Протокол 12 от Европейската конвенция за правата на човека;
- Приемане на стратегия за развитие на изоставащите в икономическо отношение региони.

В програмата обаче не са заложили никакви задачи по някои от ключовите ангажименти по Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество, такива като десегрегация на ромското образование, териториално устройство на ромските квартали и изучаването на майчин език. Така ангажиментът на новото правителство по тези проблеми остава несигурен. Освен това, до края на 2001 г. почти нищо от предвиденото в програмата, дори в краткосрочен план, не бе реализирано на практика.

Общо взето, 2001 г. не бе благоприятна година за българските граждани, принадлежащи към етническите, религиозните и езиковите малцинства в България. Нищо не бе постигнато за тяхната защита от дискриминация и за насърчаване на тяхната малцинствена самобитност. Много от тях продължиха да бъдат жертва на дискриминация и на посегателства срещу тяхната културна, религиозна и езикова самобитност.

През летните месеци публичните крайни прояви на расизъм зачестиха. През юли българите в Самоков организираха масови протестни акции по повод извършено престъпление от ром. На 29 юли инициативен комитет, съставен от членове на няколко политически партии, свика митинг. На него стана дума не само за извършеното престъпление, но и за въвеждане на редица ограничителни мерки към ромите, включително вечерен час. На митинга расистките нападки спрямо ромите достигнаха своя пик. Те продължиха и в разпространената за подписване декларация, в която се искаше "да се прекрати циганският терор". Ромите бяха обвинени в изсичането на гората, изваждането на картофите от нивите, разбиването на мазетата и кражбите на чантите от стари баби.

На 1 август в село Стежерово, близо до Плевен, отново по повод извършено престъпление от две ромски жени, българските жители на селото дадоха ултиматум на всички местни роми да напуснат селото. И те наистина се изселиха скоро след ултиматума. Всъщност, една част от тези роми са преселници от близкото село Подем. През 1991 г. техните къщи бяха запалени от тамошните българи, а самите те - преселени в няколко други села, в това число в Стежерово. Никой не бе предаден на правосъдието за погрома в Подем, а ромите-преселници станаха жертва на етническо прочистване за втори път.

Успехът на чистката в Стежерово действа окуражително на българите от близките села. В средата на август всичките 1800 жители на село Оряховица подписаха декларация срущу местните роми. Бе сформиран инициативен комитет, който на общоселско събрание заплаши да запали ромските къщи и така да изгони ромите от селото. И в този случай обвиненията срещу ромите бяха в кражби.

В малко по-рафиниран вид етническо прочистване бе извършено и в София. През януари Столична голяма община реши да събори къщите на ромите от "Асанова махала", разположена на територията на ж. к. "Люлин", за да продаде терена за строителство на супермаркет на австрийската верига БИЛА. Това решение обхвана и онези роми, които са законни собственици на имотите и земите си. На тях БИЛА изплати по 8000 лева обезщетение. Разрушаването на жилищата започна още през март. Част от ромите бяха настанени във фургони с обещание да им построят къщи по-късно, а друга част - в бившите помещения на едно полицейско управление, които се намират на първия етаж на един жилищен блок в квартал "Люлин" след като прекараха няколко седмици без покрив над главата. Още с настаняването им на 10 август обаче, без да са извършили каквото и да било, българите - обитатели на по-горните етажи, направиха подписка с искане за незабавното им изселване. В допълнение към това, поради факта, че ромите са настанени временно и много от тях са без адресна регистрация, бюрата по труда не ги регистрираха като безработни.

Към тези публични прояви на расизъм трябва да се добави и зачестилата активност на криминални расистки банди, такива като "скинхедс". Нагрубяванията, ограбванията и насилията срещу роми и чернокожи чужденци през втората половина на 2001 г. зачестиха. Част от нападенията завършиха с осакатявания на хора. Така, на 21 август в София 5-годишно ромско бездомно момиче бе пребито от скинари. В резултат от побоя детето е с откъсната китка на дясната ръка и многобройни други рани по цялото тяло.

През 2001 г. продължи да действа дискриминационната уредба за изучаване на религия в българските общински училища. Докато обучението по християнска (основно православна) религия се изучава като свободно избираем предмет и се финансира от държавата, изучаването на исляма става чрез финансиране от Главното мюфтийство. През годината то започна да се организира за пръв път след 1989 г. През учебната 2001/2002 г. ислям се изучаваше от около 680 ученици в 9 училища в страната.

2001 г. бе изпълнена, както и други години, с протести на социално слаби, предимно роми, заради неизплащане на техните мизерни социални помощи от общинските служби за социално подпомагане. Масови протести на бедни роми заради неизплатени социални помощи станаха на няколко места в България през цялата година. В началото на март роми от Козлодуй блокираха за няколко дни всички пътища към местната атомна електроцентраля. През юли в Сливен няколко десетки роми се опитаха да влязат в сградата на общината с викове "Гладни сме" и "Искаме си помощите". През август роми от община Завет се вдигнаха на бунт и заплашиха, че ще подпалят сградата на общинския съвет ако не им бъдат изплатени веднага парите за помощи. В края на септември около 70 роми организираха протестно шествие по улиците на Шумен. През декември протести за неизплатени социални помощи бяха организирани в Стара Загора, Сливен, Видин и Смолян. Във всички тези случаи местните власти и държавата си прехвърляха един на друг

отговорността. В края на краищата, много от социалните помощи останаха неизплатени с изтичането на календарната 2001 г.

През лятото няколкостотин роми отпътуваха за Норвегия, за да търсят там бежански статут. На тези, които подадоха молби, такъв им бе отказан след една бърза процедура, която остави сериозни съмнения в своята справедливост. Те, заедно с останалите, които не пожелаха да подадат молби, бяха върнати обратно в България. Някои от върнатите получиха едногодишни забрани да пътуват в чужбина, а друга група бяха наказани от общинските служби за социално подпомагане с лишаване от право да получават социални помощи за срок от една година.

12. Правото на убежище

През изминалата година в България беше регистрирано чувствително нарастване на броя на търсещите закрила и бежанците. За сравнение, броят на потърсилите закрила през 2000 г. общо възлезе на 1755 лица, а само от началото на 2001 г. до 30 ноември той бе 8198 лица. Нарасна чувствително и броят на лицата, обръщащи се за правна помощ към офиса на БХК - за 2000 г. те бяха общо 4614 случая, а през 2001 г. случаите нарастнаха на 6118.

В същото време, за пръв път от началото на съществуването на системата на бежанската закрила в България се отчете появата на чужденци, чиято първоначална цел на заселване и установяване е самата България. Това води до качествена промяна в профила на бежанците и имигрантите, тъй като вече се идентифицира нова категория лица, освен онези, които са били задържани тук или възпрепятствани по друг начин да продължат по своя маршрут до някоя от страните на Западна Европа или Северна Америка, които са предпочитаните направления на икономическата миграция. Причина за това е изключването на България от негативния визов списък на държавите-членки на Шенгенското споразумение за пътуване зад граница при облекчен визов или безвизов режим. Относително стабилната политическа обстановка също рефлектира върху привлекателността на страната за имиграция.

Правителството отказа да гарантира система от правна помощ за бежанците и търсещите убежище и в резултат на това дори заличи от текста на приетия и в сила от 1 август 1999 г. Закон за бежанците за правото на търсещите закрила да се явяват със свидетел - български гражданин на всички етапи от процедурата, включително и в съда. Това бе регламентирано в чл. 20, ал. 2 от НПРСБ. Не съществува и обща система за оказване на права помощ в системата на българското правораздаване с изключение на наказателните прозводства за престъпления от общ характер.

Положението по границите на страната по допускането на бежанците до процедура за предоставяне на статут е все още критично. Масово се упражнява "връщане" (refoulement) на търсещи закрила обратно в страна или до границите на страна, от които те бягат в нарушение на разпоредбата на чл. 33, ал. 1 от Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и на чл. 3 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи.

Поради увеличеният поток на бежанци и търсещи убежище в България и натиска от страна на неправителствените организации за изпълнение на поетите от държавата международни задължения, през изминалата година започна осъществяването на т.нар. ускорено производство за предоставяне статут на бежанец. То се извършва от органите на НС "Гранична полиция", които обаче по правило не са преминали необходимото обучение за изпълнение на тези функции. В резултат, с изключение на случаите на малолетни и непълнолетни бежанци, които по принцип се допускат на територията на страната и до обща процедура, решенията на гранична полиция са отрицателни и търсещите закрила биват връщани в съседните държави, откъдето пристигат, най-вече в Турция. Не се спазват разпоредбите на закона за проучване на страната, в която лицето следва да бъде върнато, която може да не е страната му на произход, от която бяга, но където неговите живот, свобода и лична сигурност могат да бъдат застрашени. В най-многобройните случаи на кюрди - бежанци от Ирак, връщането им в Турция поставя сериозен въпрос за изпълнението на задължението на държавата на тези международни норми.

Допълнителен проблем поставя и липсата на съдебен контрол върху решенията на гранична полиция. Актовете ѝ, свързани с бежанците, подлежат единствено на административно обжалване пред Агенцията за бежанци, която по принцип потвърждава всички решения и най-вече отрицателните. Въпреки посоченото дотук, въвеждането в употреба на ускореното производство все пак може да се разгледа като положителна стъпка по отношение на практиката от предходните години, защото макар и формално молбите за статут се разглеждат в една законоустановена процедура с повече или по-малко гаранции за спазване на правата на търсещите закрила чужденци.

В общата процедура, провеждана от Агенцията за бежанци по отношение на чужденците, успели да влязат на територията на страната, през 2001 г. се отбеляза известен прогрес по отношение на спазването на процедурните изисквания за назначаването на преводач и за провеждане на най-малко две интервюта. Все още обаче не се проучва и прилага по преписките информация за страната на произход, което поставя под съмнение всички изводи за основателността на молбата. Далеч от необходимото е и качеството на решенията и прилагането на общоприетите стандарти за оценка на бежанската молба. Изцяло и дори умишлено се пренебрегва задължението на административния орган да уведоми бежанеца за правата и задълженията, които има в производството, включително и за правото му да търси правна помощ.

Повечето от допуснатите нарушения в общото производство обаче се поправят при обжалване пред Върховния административен съд, особено когато се касае до процесуални нарушения. Така самият съд показа през изминалата година, че търпи доста положително развитие по отношение на спазване на общоприетите критерии за осъществяването на бежанската процедура по предоставяне на статут. В производството по предоставяне статут на бежанец бяха установени следните юридически стандарти с качеството на съдебен прецедент:

- Съдът прие, че е незаконосъобразно провеждането на съкратената ускорена процедура, когато не е налице явна неоснователност на молбата за защита.
- Беше отменена незаконосъобразната практика на специализираната администрация да упражнява правомощието да постановява решение на основанията, предвидени

за полицейското производство, тъй като това нарушава законовите гаранции за справедливост.

- Формалното мотивиране бе провъзгласено за абсолютно основание за отмяна на индивидуалния административен акт, поради значимостта му за защитата на основни човешки права.
- Административният орган бе задължен от съда да разполага с достатъчно обективни и безпристрастни данни за политическия живот в страната на произход на бежанеца при произнасяне на решението си, за да провери основателността откъм обективния и субективния аспект на молбата за предоставяне на бежански статут.
- Държавният орган бе задължен да обсъжда и възможността за оказване на хуманитарна закрила преди да отхвърли молбата за бежански статут.
- Важно постижение за защитата на бежанците бе решението на съда, в което се постанови, че в бежанското право общият правен принцип, че всеки е длъжен да докаже твърденията си не се абсолютизира, с оглед на особеното положение, в което се намира кандидатът за статут на бежанец.
- Накрая, администрацията бе посочена от съда като длъжна да се произнася при всеки отказ за оказване на закрила по въпроса за сигурността на страната, където кандидат-бежанец следва да бъде върнат с оглед спазване на задължението на държавата по чл. 3 от ЕКПЧ и чл. 3 от КПИ.

Поради това началото на 2001 г. след активна лобистка и юридическа дейност по отмяна на незаконосъобразни актове на органите на властта в тази област и по отмяна на незаконосъобразната административна практика, правителството се съгласи да се промени Закона за бежанците. Министър-председателят назначи работна група по изменение и допълнение на закона, в която бяха включени и представители на бежанския проект на БХК. Следва да се отбележи, че по този начин представители на правозащитна неправителствена организация до голяма степен са съавтори, заедно с държавната администрация, на новия Законопроект за убежището и бежанците. В законопроекта, който ще отмени сегашния Закон за бежанците, се премахват добавените от държавата в противоречие с Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г., изключващи протекцията клаузи. Въвежда се за пръв път в България независим съдебен преглед на административните решения на изпълнителната власт в ускорената процедура на две съдебни инстанции.

Особено положителен факт е въвеждането на три нови форми на закрила - конвенционален статут, хуманитарен статут, временна закрила и убежище, предоставяно от президента. След приемането на тези текстове от парламента чужденците, нуждаещи се от закрила, но които не отговарят на тясната дефиниция за бежанец биха могли да получат закрила от българската държава заради други нарушения на техни човешки права, на основание чл.2, 3 и 8 от ЕКПЧ.

В полза на бежанците се разширява и забраната за връщане (non-refoulement) която се обвързва с чл.3 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи и чл.3 от Конвенцията на ООН против изтезанията. Предвижда се и нова уредба на правата на непридружените малолетни и непълнолетни деца-бежанци и на лицата,

страдащи от заболявания причиняващи неспособност да се разбира свойството и значението на постъпките.

Спорен момент в законопроекта обаче е свалянето на подсъдността по бежанските дела на съдебния преглед на инстанция окръжни съдилища. Това означава, че ако бъде прието, петте години нужни на ВАС за навлизане в материята ще трябва да бъдат повторени с всеки един от съответните окръжни съдилища, което неминуемо ще доведе до влошаване на качеството на съдебния контрол в ущърб на бежанците.

13. Правата на децата в институциите

Положението в държавните и общински заведения за деца през 2001 г. не се промени съществено. Приетият през 2000 г. Закон за закрила на детето не успя да заработи през 2001 г. Институцията на приемното семейство, която той въвежда и която се предполага да намали броя на децата в институциите не успя да заработи ефективно. Броят на децата в различните по тип български държавни и общински институции остана висок - повече от 35 000. През 2001 г. се появиха и няколко частни, но техният дял в системата от институции за отглеждане на деца остана пренебрежимо малък. Липсата на подпомагане на семействата и крайната бедност, която се шири, особено сред ромското малцинство, продължи да създава силен натиск към институционализация. Старите проблеми на институционализираните деца - липсата на индивидуализирана грижа и адекватни социални контакти, недохранването, ограничаването на достъпа до пълноценно образование на големи групи от тях, злоупотребите и физическото насилие в някои институции, продължиха да бъдат факт и през 2001 г. През годината БХК публикува част от своите наблюдения върху системата на детските институции в три тома [16](#). Предстои издаването на още няколко през 2002 г.

Особено драматично през годината бе положението в домовете за деца с умствена изостаналост. В тях БХК продължи, както и в предходните години, да осъществява системен мониторинг. 45 са заведенията в системата на Министерството на труда и социалната политика, в които държавата отглежда около 3 400 деца с увреждания, на възраст от 3 до 18 години. 13 от заведенията са дневни центрове (с капацитет около 500 места) Децата в тях са с родители. 32 са целогодишните домове за деца без родителска грижа-около 2900 са настанените в тях. През годината бяха закрити и два от детските социални домове с най-лоши условия за отглеждане на деца с увреждания - домовете в с. Преколница и в с. Правда. Децата от двете заведения бяха пренасочени към Детско селище "Качулка", където също бе извършена реорганизация - на мястото на закритото помощно училище бе открит социален дом.

През 2001 г. в системата на социалните домове за деца настъпиха известни подобрения, свързани главно с подобряването на материалната база и осигуряването на храна. Голяма част от даренията за подобряване на материалната база в домовете дойдоха от чужбена - Германия, Ирландия, Великобритания. В някои домове, като например този в с. Факия, бе назначен допълнително персонал, който да осигури допълнителни грижи за децата.

Въпреки това обаче като цяло положението в българските домове за деца с умствена изостаналост остава сериозно от гледна точка на нарушаване правата на децата. 25 от 32 целогодишни социални заведения за деца с умствена изостаналост се намират в малки селища, в икономически депресивни общини. В повечето от сградите основен ремонт не е правен от откриването им. А това са най-вече бивши болници, училища, казарми, кметства, дори гранични застави и ж.п. гари.

Децата в заведенията за умствено изостанали се смятат за необучаеми. Възпитателната дейност в тях не е интегрирана с националната образователна система, а в някои от тях заниманието с децата е сведено до чисто физиологическото им отглеждане. Това на свой ред допринася за допълнително влошаване на тяхното състояние.

Медицинското обслужване в социалните домове за деца се осъществява от личните им лекари и зъболекари, чиито практики са обикновено в градовете. Техните посещения в домовете са недостатъчни, а цялостната медицинска грижа - неадекватна. През последните няколко години, според данните за леталитета в детските домове за деца с тежки умствени и физически увреждания, смъртността е била между 5 и 18%. Според данните за 2001 г. смъртността в тях е намаляла.

Никакви подобрения не бяха направени през годината и в положението на персонала. Той продължи да бъде недостатъчен, претоварен и зле платен.

14. Правата на жените

Две основни събития белязаха развитието на законодателството и практиката за спазване и защита на правата на жените в България през 2001 година. Това бяха: подготовката от Министерството на труда и социалната политика на Законопроекта за равните възможности на жените и мъжете и избирането на 27% жени за народни представители в 39-то Народно събрание. Напредък бе отбелязан и в областта на борбата срещу насилието над жени.

За съжаление, българският законодател се препъна при първия си опит да сложи основите на ефективно анти-дискриминационно законодателство по отношение на жените в България. Законопроектът за равните възможности бе одобрен от Министерски съвет на 29 март 2001, но не бе внесен в парламента, поради липса на парламентарно време или поне това беше посочено като формална причина за невнасянето му. Въпреки натиска на неправителствени организации за внасянето му още в 38-то НС, тогавашните народни представители обещаха, че законопроектът ще бъде от първите, които ще бъдат внесени в 39-то НС.

Избирането на повече жени в парламента беше допълнителен залог за компетентно разглеждане на законопроекта и за вземане на положително становище по него. В законопроекта се съдържа ясна забрана за пряка и непряка дискриминация на основание на пол, очертани са случаите на дискриминация на основание на пол и се насърчава

приемането на конкретни позитивни, утвърдителни мерки в полза на пола, който е поставен в по-неблагоприятно положение. За първи път в него получава законово уреждане сексуалното насилие на работното място и в учебните заведения. Проектът предвижда защита срещу дискриминация при упражняване на правото на труд, на участие в политическия живот и на образование. Той регламентира отклонения от принципа за доказателствената тежест при някои случаи на дискриминация при упражняването на правото на труд. Това са само някои от новите положения на този законопроект, който слага добра основа и начало на анти-дискриминационно законодателство в България.

Законопроектът, който е съобразен с основните принципи на джендър политиката и политиката за недискриминация на Европейския съюз, бе внесен в 39-то НС от депутати от ОДС, начело с г-жа Анастасия Мозер. Той обаче получи отрицателно становище при разглеждането си от Комисията по правата на човека и вероизповеданията в края на септември 2001. Отрицателно бе и становището на Комисията по труда и социална политика. Само Комисията по Европейска интеграция изрази положително становище, но то не беше достатъчно. Сред аргументите против внасянето на законопроекта на първо четене бе мнението, че гаранциите срещу дискриминация, прогласени в чл. 6 от Конституцията, са достатъчни; че забраната и защитата срещу дискриминация са вече уредени в други закони, като например с последните изменения на Кодекса на труда; че дискриминация на основата на пол не съществува в България; че позитивните, утвърдителни мерки противоречат на Хартата за правата на човека и др. Изказани бяха и опасения, че приемането на ЗРВ ще отвори врати и за други анти-дискриминационни закони, което би представлявало едно логично развитие на българското право. Законът и особено новите постановки, за които стана дума по-горе, се оказаха прекалено голямо предизвикателство. Дори Министерството на труда и социалната политика, където първоначално беше изработен законопроектът, не го подкрепи пред Народното събрание. И така, законопроектът беше отхвърлен.

Безспорен успех при осъществяване на политическите права на жените е безпрецедентно високото участие на жени в новия парламент. Процентът им от по-малко от 11% скочи на 27%. Това високо участие се дължи колкото на предизборната политика на НДСВ, толкова и на силния натиск на неправителствени организации, работещи в областта на равнопоставеността на половете, в предизборния период. На този етап жените в парламента не се осъзнават като сила, но приемането на законодателство за правата на жените и за равнопоставеност ще позволи да се запази и дори засили това по-балансирано участие на двата пола в парламента. Това се налага и поради липсата на баланс в участието на жените и мъжете в отделните парламентарни комисии. Жените са най-вече представени в комисии по социалните въпроси, образованието и културата, а не са достатъчно представени в комисии, които работят по въпросите на бюджета, финансите, околната среда и икономическата политика.

И през 2001 година проблемът за насилието срещу жените, и особено домашното насилие и трафика на жени, се оказа един от най-острите проблеми с правата на жените. За момента всички услуги на жертвите се предоставят само от неправителствени организации в страната.

От 1031 заявки за помощ към Асоциация "Анимус" от жертви на домашно насилие за периода януари - октомври 2001 г., 725 са случаи на пострадали жени. От началото на периода януари - октомври 2001 г. към кризисния център на "Анимус" са се обърнали за помощ 4 114 жени, от които 2120 жени - жертви на домашно насилие, т.е. приблизително 52% от общият брой са жертви на домашно насилие. През периода януари- октомври 2001 година в подслона на Център "Надя" за временно настаняване на жени, пострадали от насилие и техните деца, са били настанени около 120 жени.

Данните от страната също показват висок процент на жени, пострадали от домашно насилие. В "Анимус" - Пловдив за 2001 г. година жените - жертви на домашно насилие, потърсили помощ от Анимус са 85 % от общо 400-те случая. В "Анимус" - Перник за периода януари - октомври 2001 г. са потърсили помощ 62 жени и деца жертви на домашно насилие. В организацията "SOS- Семейства в немилост" - Варна за последната една година са се обърнали за помощ 200 души - жертви на домашно насилие. От тях 85% са жени, основно жертви на физическо насилие. Обобщените данни от центровете, подпомагачи жертви на насилие сочат, че около 80% от жените, преживели насилие, са имали нужда и от правна помощ, каквато към настоящия момент не се осигурява от държавата. Отново се констатира пълната неефективност на процедурата за подаване на жалби до прокуратурата, включително и на предупредителните протоколи по чл. 63 от ЗМВР. Неефективни за случаите на домашно насилие са и привременните мерки в хода на бракоразводния процес, които се постановяват мудно и с неохота от съда и се нуждаят от основно преразглеждане.

През годината юристи и адвокати от програмата на фондация "Български джендър изследвания", съвместно с представители на държавни институции, изготвиха законопроект за закрила срещу домашното насилие. Той предвижда бърза и ефикасна намеса на районния съд по реда на съдебното администриране с цел закрила на преките жертви на домашно насилие и на децата, както и на ограничаване действията и отстраняване на насилника от съвместно обитаваното жилище. Законопроектът бе представен на депутат от 39-то НС в началото на м. декември 2001 г., в хода на 16-дневната кампания срещу насилието срещу жените. Медиите, особено в София, проявиха голям интерес и бяха основен съюзник на неправителствените организации по време на тази кампания.

Като част от пилотна програма за защита на правата на жените-жертви на насилие, през 2001 г. от неправителствените организации бе предоставена правна помощ и на единични случаи на жени, жертви на изнасилване. И в тези случаи бе констатирана неефективността на наказателния процес и непредоставяне от страна на държавата на достатъчно възможности за защита на жертвата. Съвместно с адвокатите по програмата от гр. Пловдив, в края на 2001г. бе предоставена правна помощ на К. М. - млада жена от ромски произход, жертва на тежко групово изнасилване с участие на работодателя ѝ, при което се преплитат различни форми на дискриминация. Делото представлява особен интерес за програмата и поради некомпетентната намеса на полицията и евентуално укриване на улики от страна на представители на държавата. Случаят, който е обект и на медиен интерес, намира противоречиво отражение в местния печат. Особено дискриминационна и нарушаваща правата на човека и на конкретната жертва е водеща статия в пловдивския вестник " Марица" от 13 ноември 2001 г., наречена "Изнасилването-човешка драма или

печеливш бизнес", която открито обвинява в търсене на печалба по-голяма част от жените, оплакали се от изнасилване. Освен това статията- явно поръчана от извършителите-постави под въпрос достоверността на конкретния случай на изнасилване на младата жена от ромски произход, който по това време се разследва. Вестникът написа, че "ромите често подават сигнали, че щерките им са били изнасилени, за да измъкнат пари".

Трафикът на жени продължава да бъде основна част от трафика на хора и през 2001 г. През април България ратифицира Протокола за предотвратяване, спиране и санкциониране на трафика на хора и особено на жени и деца към Конвенцията на ООН за борба срещу транснационалната организирана престъпност. За привеждане на законодателството в съответствие с този протокол, през ноември бе образувана работна група за изготвяне на законодателство срещу трафика на хора към Министерството на правосъдието с участие на неправителствени организации.

Към момента липсва официална статистика относно броя на лицата, жертви на трафик. Данните, които са предоставени от Национална служба "Гранична полиция" се отнасят до две категории лица: експулсираните от територията на България чужди граждани и депортираните български граждани. В предоставените от НСГП данни не се прави разграничение между каналите за нелегална миграция и каналите за трафик на хора. По данни на НСГП за 2000г. от територията на България са експулсирани 888 чужди гражданки, основно от страни от Източна Европа. С оглед ефективното противодействие на този тип организирана престъпност в структурата на НСГП е създаден специализиран сектор "Борба с търговията на хора". НСГП подписа споразумения за сътрудничество с Международната организация по миграция и Асоциация "Анимус" в областта на противодействието на нелегалния трафик на хора. По данни на МОМ за периода 2000 - септември 2001г., 37 български жени-жертви на трафик, са получили съдействие за завръщането си в България от организацията. Същият брой (37) жени от различни националности са подпомогнати да се завърнат в родните си държави.

Нова тема в областта на правата на жените през 2001 г. стана защитата срещу дискриминационни реклами. През 2001 г. започнаха първите дела срещу рекламодатели и рекламни агенции за непочтени реклами по Закона за защита на потребителите и за правилата за търговия. През февруари 2001 г. фондация "Български джендър изследвания" подаде сигнал до Комисията по търговия и защита на потребителите за налагане на глоба на "Радиотелекомуникационна компания" ООД във връзка с открито дискриминационни реклами на фонокарти "Мобиком", където под призива "Кой размер предпочитате" четири вида фонокарти с различен брой импулси се сравняваха с четири размера сутиени и женски бюстове. В отговор комисията не глоби рекламодателя, но заедно с фондация "Български джендър изследвания" предяви иск за установяване наличието на непочтена реклама и за нейното спиране и забрана съгласно закона. В тази връзка, в момента има две висящи дела пред Софийски районен съд.

През юли в Пловдив бизнесдама атакува пред съда като дискриминационна по отношение на жените рекламата на бира "Загорка" в рекламен телевизионен клип, приравняващ ги с бирата и колите като най-важни потребности за "човека"-мъж. Последваха я и други иски молби на жени и организации против същата реклама, в които, освен

установяването на дискриминация, се искат и обезщетения. Всички дела предстои да се разгледат през 2002 г.

Върху написването на този доклад работиха Антоанета Ненкова, Геновева Тишева, Емил Коен, Илиана Савова, Красимир Кънев, Станимир Петров и Юлиана Методиева.

Използвани са материали на Проект "Права на човека", Фондация "Толерантност" и Фондация "Български джендър изследвания".

Меморандум на Български хелзинкски комитет

Ключовата дума в България е отново "промяна". Новото българско правителство дойде на власт, за да посрещне нарастналите очаквания на българските граждани за коренно изменение на техния начин на живот. В този повратен за развитието на нашата страна момент Български хелзинкски комитет се обръща към правителството и към другите институции в Република България с очакване и надежда, че реформите в обществения живот няма да подминат и правата на човека, една сфера, в която също има нужда от спешни и дълбоки промени.

Ние искаме:

I. Присъединяване към международни договори по човешките права

Процесът на присъединяване към международни инструменти за защита на човешките права трябва да продължи. Списъкът на международните договори по човешките права, присъединяването към които ще окаже дълготраен положителен ефект върху вътрешното и международното положение на България, е все още дълъг. Подписването и ратифицирането без резерви на няколко от тях трябва да бъде обсъдено приоритетно. Сред тях са:

- Протокол 12 от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи;
- Факултативният протокол към Конвенцията на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените;
- Факултативният протокол към Конвенцията за правата на децата за продажбата на деца, детската проституция и детската порнография;
- Факултативният протокол към Конвенцията за правата на децата за привличането на деца във въоръжени конфликти;

- Европейската харта за регионалните и малцинствени езици;
- Статутът на Международния наказателен съд;
- Конвенцията на ООН за намаляване на лицата без гражданство.

II. Предотвратяване на изтезанията, унижителното и деградиращо отношение и наказание

За да бъде ефективно пресечена възможността за изтезания, незаконна употреба на сила и всякакви форми на насилие от страна на правоприлагащите органи и за да бъде законодателството ни приведено в съответствие с нормите на международното право по човешките права е нужно:

Да бъдат направени няколко законодателни промени, с които да се даде възможност за ефективно участие на адвокат, включително служебен, ако лицето не разполага със средства за заплащане на друг, още от момента на задържането или на предявяването на обвинение чрез създаване на установена със закон система на правна помощ за бедни обвиняеми и подсъдими. Следва да се гарантира законово и възможността за незабавно уведомяване на близките на задържания за местоположението и условията на неговото задържане. Следва също така законодателно да се гарантира достъпът до независима медицинска експертиза веднага след задържането, включително от лекар по желание на задържания.

Бързо и ефективно да се разследват от прокуратурата и от другите органи, осъществяващи досъдебно производство, всички сигнали за незаконна употреба на физическа сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи.

Да се установи независим орган за надзор над правоохранителните органи, който да може да получава и да извършва проверки по жалби на граждани. Чрез него следва да се гарантира бързината и ефективността когато се разследват случаите на незаконна употреба на сила от страна на правоприлагащите органи, както и публичността на резултатите от тези разследвания. Паралелно с това следва да се усъвършенства системата на вътрешноведомствен контрол на Министерството на вътрешните работи.

Да се промени член 80 от сега действащия Закон за министерството на вътрешните работи, като се изключи възможността за употреба на огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи във всякакви случаи на преследване на заподозрян дори в дребно престъпление, както и за предотвратяване на бягство на задържан, дори и за дребно престъпление.

Да се премахне възможността за кумулация на присъдите и да се реформира законодателството, осигуряващо достъп до работа на лишените от свобода така, че да се установи строга и изключваща всякакъв произвол процедура.

Законодателно да се уреди адекватният достъп до правосъдие и рехабилитацията на жените-жертви на домашно насилие като:

- се направят промени в Наказателния кодекс, с които домашното насилие се преследва като престъпление от общ характер;
- се създадат или се подкрепят съществуващите убежища и центрове за рехабилитация на жертви на домашно насилие.

III. Независимост на съдебната власт, справедлив съдебен процес и защита на личната свобода и сигурност

Проблеми, свързани със справедливия съдебен процес и защита на личната свобода и сигурност у нас, въпреки направените промени в редица закони, остават.

За да се гарантира независимостта на съдебната власт е нужно едно ново обръщане на юриспруденцията на Конституционния съд, чрез която да се утвърди невъзможност за промяна със закон на конституционноустановения мандат на Висшия съдебен съвет.

Остра е необходимостта от законодателна реформа, която да предизвика ускоряване на съдопроизводството - както гражданското, така и, в още по-голяма степен, наказателното. Необходими са както промени в действащите процесуални закони, чрез които да се преодолее ненужно забавяне, така и цялостен пакет от мерки, подобряващи организацията на съдебната система и мотивацията на работещите в нея.

Остарелите и отживелите времето си нормативни актове като Указа за борба с дребното хулиганство и Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (въпреки промените от края на 1996 г.) следва да бъдат основно реформирани.

Задържането до 15 денонощия по Указа за борба с дребното хулиганство следва да бъде третирано като лишаване от свобода, а не, както в момента, като административно наказание. Съответно на това трябва да бъдат направени промени в законодателството като производството бъде приведено в съответствие с изискванията на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи, включително в частта, която се отнася до времето и възможността за ефективно запознаване с обвиненията, подготовка на защитата, призоваване на свидетели и пр.

Като лишаване от свобода следва да бъде третирано и настаняването на деца във възпитателни училища-интернати (бившите ТВУ). В съответствие с това следва да бъде въведена съдебна процедура за настаняване в тях, както изрично настоя за това Комитетът за правата на децата на ООН в т.34 на своите препоръки към България от януари 1997 г.

Остра е и необходимостта от реформиране на законодателството за настаняване на душевноболни лица на задължително и принудително лечение. Реформата трябва да даде възможност за постановяване на всякакви принудителни мерки само от съд, да гарантира задължителното участие на адвокат по време на всички процедури, да не допуска настаняване в каквото и да било заведение за душевноболни лица за каквито и да било цели без предварителна медицинска експертиза и да даде възможност за обжалване на задържането.

IV. Свобода на изразяването и правото на информация

Свободата на изразяване има нужда от допълнително насърчаване в България. А правото на информация е сфера, в която нашата страна трябва тепърва да въведе основни законодателни гаранции. С оглед на това:

- Очакваме един адекватен закон за националните електронни медии, който окончателно да пресече възможността за политически контрол над тях. В него трябва да бъде включена и уредба на статута на Българската телеграфна агенция. Националната телевизия, Националното радио и БТА трябва да бъдат управлявани от независими управителни съвети, съставени от професионалисти, предложени от образователни институции, специализирани звена и други заинтересувани обществени кръгове.
- При избора на управителните органи трябва да се гарантира независимостта и политическата безпристрастност на ръководещите длъжностни лица.
- Трудовите отношения на журналистите в националните медии и БТА, както и дисциплинарните мерки трябва да бъдат уредени така, че да им предоставят сигурност, автономия и свобода на изразяването.
- Същевременно трябва да бъдат създадени законодателни гаранции, че в националните медии ще намерят израз на недискриминационна основа всички видове обществен интерес.
- Очакваме да видим и по-нататъшна реформа на Наказателния кодекс в частта за обида и клеветата. Наложителни са промени, декриминализиращи сегашните общи състави на "обидата" и "оклеветяването", като за тези случаи остане гражданската отговорност за вреди.
- Очакваме реформа на законодателството за достъп до обществена информация, която да направи достъпа до такава информация за граждани, медии и неправителствени организации по-ефективен.

V. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

Свободата на мисълта, съвестта, религията и убежденията бе, особено през последните години, един от най-активно обсъжданите проблеми с човешките права в България. Почти във всички законодателни сфери, засягащи свободата на мисълта, съвестта, религията и убежденията, е нужна законодателна реформа.

Най-остра е нуждата от основна реформа на законодателството, уреждащо отношението между държавата и църквата. Нелепо е седем години от началото на демократичните промени то да се регулира от Закона за изповеданията от 1949 г., създаден не за да гарантира свободата на изповеданията, а за да ги подчини на тоталитарната власт.

Новият закон трябва да дава възможност за равнопоставеност на вероизповеданията помежду им, както и на вероизповеданията с останалите организации, формирани около нерелигиозни убеждения във всички сфери на обществения живот, включително и при придобиването от тях на статут на юридически лица.

Трябва да се отмени и дискриминационния член 133А от Закона за лицата и семейството, създаден специално с цел да се ограничи свободата на сдружаване и изповедание на малцинствените религиозни общности.

Прокуратурата и другите органи, осъществяващи досъдебно производство, трябва да разследват бързо и ефективно всички сигнали за незаконни действия срещу вярващи и техните молитвени домове.

В приетия Закон за замяна на военските задължения с алтернативна служба трябва да се направят изменения, с които да се намали срокът на алтернативната служба и да се разшири кръгът на организациите, които имат право да правят заявки и да наемат на работа алтернативно служещи, като в този кръг се включат и нестопанските организации. Трябва също така да стане възможно искането за освобождаване от военна служба по съвест да се направи по всяко време, включително в процеса на отбиване на военната служба.

VI. Свобода на сдружаването

По отношение на свободата на сдружаване Конституцията на България и законодателството съдържат разпоредби, които са неразумно ограничителни и открито дискриминационни. Ние искаме да видим законодателни инициативи, които да засегнат:

- Разпоредбите, забраняващи формирането на политически партии на етническа и религиозна основа. В няколко случая те бяха изтъквани твърде ограничително от няколко съдилища у нас, включително и от Конституционния съд. Тези разпоредби и практики закономерно формират напрежение при самоорганизацията на гражданското общество в страната и предизвикаха вниманието и справедливата загриженост на много международни организации през последните години;
- Разпоредбите, засягащи ролята на прокуратурата да пречат на мирните събрания на граждани извън хипотезите на Закона за събранията, митингите и манифестациите;
- Сегашната уредба на данъчния режим на дарителството, който пречатства създаването на устойчиви граждански сдружения в България.

VII. Защита срещу дискриминация, основана на политически убеждения

Вече едно десетилетие от началото на демократичните промени у нас проблемът с дискриминацията, основана на политически убеждения и политическо участие, стои толкова остро, колкото и в началото. В България бяха извършвани и продължават да се извършват политически назначения и уволнения на всички равнища на администрацията и в държавните служби всеки път, когато се сменя властта. Бяха прокарани и открито дискриминационни закони, налагащи изключването от определени позиции в обществото на групи хора заради техните убеждения. Ние апелираме към установяването на механизъм за наблюдение и противодействие на политическата дискриминация, включително чрез ефективна система за разглеждане на индивидуални жалби.

VIII. Защита на бежанците и кандидатите за убежище

Въпреки прогреса, който бе отбелязан през последните години, в тази сфера има още много какво да се направи:

- Ние настояваме за промяна в сега действащия Закон за бежанците, с която той да се приведе в съответствие със стандартите на Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и Протокола от 1967 г.
- Настояваме и за създаването на служби, които да са в състояние да решават всички проблеми на бежанците и кандидатите за убежище, които възникват извън процедурата за получаване на бежански статут.
- Настояваме за бързо организиране от Министерството на правосъдието на разнообразни и ефективни форми на обучение на съдии по бежанско право.

IX. Забрана на дискриминацията на етническа основа и защита на етнокултурната самобитност на малцинствените общности

Искаме да видим и прогрес в по-нататъшната защита от етническа дискриминация и в утвърждаването на етнокултурните права на малцинствата. За да се постигне това, новото правителство трябва да направи оценка и да вземе мерки за привеждане на българското законодателство в съответствие с Рамковата конвенция за защита на националните малцинства. То също така трябва да потвърди привързаността си към Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в Българското общество. В много сфери от социалния живот не действат никакви антидискриминационни разпоредби освен общите разпоредби на Конституцията. В други сфери не са създадени никакви предпоставки за прилагане на съществуващите разпоредби. Няма никакви органи и институции, ангажирани с проблема за етническата дискриминация. Той дори не е признат като такъв от държавните институции в нашата страна. Защитата на етническата, езикова и религиозна самобитност на малцинствата е гарантирана на минимално ниво и не за всички. Във връзка с това:

- Необходимо е приемането на закон срещу етническата дискриминация, който да осигурява ефективна защита от етническа дискриминация във всички сфери на социалния живот и който да е съобразен с изискванията на Директива 2000/43/ЕС;
- Необходимо е усъвършенстване на сега действащите процедури и съдебната практика за защита от етническа дискриминация;
- Необходимо е да се признаят от държавата на недискриминационна основа групите и сдруженията на всички граждани, които без външен натиск декларират принадлежност към определено малцинство;
- Необходим е и по-нататъшен прогрес в гарантиране на изучаването на майчиния език за членовете на етническите малцинства и особено за обучението по ромски език;
- Необходимо е да започне процес на ефективна десегрегация на ромските училища и подобряване качеството на образованието за българските роми;
- Необходимо е да се започне с решаването и на другите проблеми на ромите, очертани в Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество като териториалното устройство на ромските квартали, насърчаването на трудовата заетост на ромите, подобряване на системата на социално подпомагане и пр.

X. Неприкосновеност на частния живот, жилището и кореспонденцията

Правото на неприкосновеност на личния живот, жилището и кореспонденцията трябва да бъде гарантирано от посегателства на властите. Службите за сигурност в момента действат по начин, който е непрозрачен не само за обществото, но и за органите и институциите, които в една демократична страна следва да ги контролират. Необходимо е да се приеме законодателство, което да гарантира адекватен съдебен и парламентарен контрол върху тяхната дейност и особено върху онези нейни аспекти, които са свързани с евентуалните посегателства над личния живот на хората.

XI. Защита на права на децата

Както Комитетът за правата на децата отбеляза в препоръките си от януари 1997 г. по повод доклада на България по Конвенцията за правата на детето, има още много законодателни мерки, които следва да се предприемат с цел да се гарантира по-адекватна защита срещу нарушаването на човешките права на децата. Наред с отбелязаната вече необходимост от ратифициране на Хагската конвенция и цялостно реформиране на системата на детското правораздаване, е нужно:

- Да се създаде национална система за проследяване на статуса на всички деца в България с особено внимание върху децата от рисковите групи;

- Да се създадат специални служби за деца, които с приоритет да разглеждат въпросите, свързани с ефективното упражняване на правата на децата;
- Да се забранят и ефективно да се противодейства на всички форми и прояви на телесно наказание;
- Да се засили и да се направи ефективен, включително чрез създаване на специални служби, контролът срещу сексуалната експлоатация и наркоманията сред децата;
- Да се вземат законодателни и други мерки за задържане на децата в училище, включително чрез стимулиране на труда на учителите в училищата, в които проблемът с отсъствието е особено остър;
- Да се гарантира законодателно и чрез подобряване на правоприлагането ефективната защита от експлоатация на детския труд.
- В допълнение към това следва да се предприемат спешни мерки за подобряване на материалното положение на институциите за деца. Те трябва да включват като минимум:
 - Определяне чрез нормативен акт на основните параметри на тяхната издръжка, такива като паричната норма за хранене, облекло, отопление, поддържане на хигиената и пр.;
 - Отказ от тезата за "необучаемост" на децата с умствени недъзи и предприемане на необходимите мерки за тяхното адекватно социализиране;
 - Въвеждане на система за периодично преосвидетелстване на децата във всички домове за деца с умствена изостаналост, както и на мерки за намаляване на децата от малцинствата в тях;
 - Осигуряване на достъп до медицинска помощ за всички деца чрез предприемане на необходимите законодателни промени и чрез въвеждане на подходящи форми на медицински грижи за децата в институциите;
 - Въвеждане на система за периодични инспекции от независим орган на всички детски заведения.

София, 10 септември 2001 г.

Бележки:

1 Виж Красимир Кънев, "Достъпът до правосъдие за бедните обвиняеми не се подобри", Обектив, януари 2001 г.

2 Стационалната психиатрична помощ в България и правата на човека, доклад на БХК, София, 2001 г., достъпен също и на интернет страницата на БХК: www.bghelsinki.org.

3 Виж Правата на човека в България през 2000 г., годишен доклад на БХК, Обектив, февруари 2001 г.

4 Стационарната психиатрична помощ в България и правата на човека, доклад на БХК, София, 2001 г., достъпен също и на интернет страницата на БХК: www.bghelsinki.org.

5 Изследването всъщност разкри, че дялът на обвиняемите, които впоследствие са осъдени ефективно и които са имали достъп до адвокатска защита по време на досъдебното производство е намалял след 1 януари 2000 г. в сравнение със същия дял от предходния период от 53% на 45%. Трябва обаче да се вземе предвид, че затворниците, обвинени преди 1 януари 2000 г., са със средно по-големи присъди, тъй като една значителна част от тези с по-малките присъди са вече освободени, поради което вероятността те да са имали адвокат по време на досъдебното производство е по-голяма.

6 Виж Правата на човека в България през 2000 г., годишен доклад на БХК, Обектив, февруари 2001 г.

7 За повече подробности виж съобщението за пресата на Фондация "Толерантност" от 17 май 2001: "България: Мнението на експертите на Съвета на Европа за българския проектозакон за вероизповеданията е отрицателно", което може да бъде видяно на български и английски езици в интернет страницата на Българския хелзинкски комитет: <http://www.bghelsinki.org>.

8 За повече подробности виж съобщението за пресата на Фондация "Толерантност" от 3 август 2001 (на английски език): "Bulgaria: A Conference of Religious Leaders Insists on Adopting a Special Bill for Restitution of the Confiscated Church Property", което може да бъде видяно на интернет страницата на БХК : <http://www.bghelsinki.org>.

9 БХК публикува документалната история на протеста в БНР през април в публикацията си: Радиото между властта и професионализма, София, БХК, 2001 г.

10 Виж: Judicial Proceedings Against Journalists Following Changes in the Penal Code of March 2000, at www.bghelsinki.org.

11 Виж: Правата на човека в България през 2000 г., доклад на БХК, Обектив, март, 2001 г.

12 Виж в. Труд от 26 януари 2001 г.

13 Следствените арести в България, София, БХК, 2001 г., достъпен също и на интернет страницата на БХК: www.bghelsinki.org.

14 Стационарната психиатрична помощ в България и правата на човека, доклад на БХК, София, 2001 г., достъпен също и на интернет страницата на БХК: www.bghelsinki.org.

15 Децата в институциите, т.1: Социално педагогически и възпитателни училища-интерната, София, Изд. на БХК, 2001 г.

16 Виж: Децата в институциите, т.1: Социално педагогически и възпитателни училища-интерната, София, Изд. на БХК, 2001 г.; Децата в институциите, т.2: Домове за медико-

социални грижи, София, Изд. на БХК, 2001 г.; Децата в институциите, т.3: Домове за деца от предучилищна възраст, София, Изд. на БХК, 2001 г.